

УДК 821.161.2-2.09 І.Франко “Украдене щастя”

ТРИ РЕДАКЦІЇ ФРАНКОВОЇ ДРАМИ “УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ”

Григор ЛУЖНИЦЬКИЙ
(1903-1990)

Вступну статтю написав і тексти підготував
Ростислав Пилипчук

Драма “Украдене щастя” І. Франка належить до вершинних творів української класичної драматургії. Вона має значну сценічну історію, її зміст глибоко проаналізували українські літературо- і театрознавці, вона ж стала предметом пильного вивчення для українських текстологів.

Як відомо, перше багатотомне зібрання творів І. Франка було спроектовано 1924 р. у 40-томах до десятих роковин від дня смерті великого українського письменника і вченого. Ініціював ідею цього видання на початковій стадії політики т. зв. українізації один з колишніх особистих секретарів І. Франка (1911–1912), на той час студент Львівського університету, згодом – міністр преси та пропаганди в уряді УНР і один з організаторів української видавничої справи в УСРР Іван Лизанівський (1892, с. Заріччя, тепер Золочівського р-ну на Львівщині – 1934, Харків; розстріляний). Він же й виступив упорядником цього зібрання за загальною редакцією відомого письменника, журналіста і видавця Сергія Пилипенка (1891–1934, розстріляний). У травні 1926 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла постанову про відзначення 10-річчя з дня смерті І. Франка, де одним з пунктів доручалось Наркомосвіті вжити заходів, аби прискорити випуск повного зібрання творів І. Франка. У 1924–1929 рр. вийшли друком тридцять томів у видавництвах “Рух” (де працював І. Лизанівський) та “Книгоспілка”, і в 1927–1931 рр. їх частково повторило (стереотипно) видавництво “Книгоспілка”, яке очолював С. Пилипенко. Ці перші тридцять томів містили всі доступні на той час художні твори І. Франка, звісна річ, передусім за попередніми масовими виданнями. Особистий архів письменника і його ж бібліотека зберігалися тоді в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, тобто за кордоном, в окупованій Польщею Західній Україні, отже були важкодоступні для наукового дослідження. Ясна річ, текст “Украденого щастя” у дев’ятнадцятому томі цього видання був поміщений без наукового опрацювання, за останнім прижиттєвим виданням – київським (1909).

З початку 30-х років ХХ ст., коли зазнала краху політика українізації в Радянській Україні, не могли бути випущені друком останні десять томів 40-томного проекту, в яких мали бути вміщені літературно-критичні, літературознавчі та інші праці І. Франка, не могло постати питання й про нове, науково-критичне видання його творчої і наукової спадщини. Та й усі попередні тридцять томів були вилучені з масових бібліотек, а в наукових бібліотеках потрапили до спецфондів, оскільки І. Лизанівський та С. Пилипенко були репресовані.

У Львові за польської окупації упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. ішов процес наукового освоєння архіву І. Франка. Його охоронець (від часу смерті письменника) у бібліотеці НТШ, а з 1937 р. – директор цієї бібліотеки – відомий учений Володимир Дорошенко (1879–1963) зробив перший, ще не зовсім досконалий опис архіву, водночас укладаючи першу бібліографію творів І. Франка. Першим, хто почав досліджувати з початку 20-х років

і публікувати матеріали з рукописної спадщини І. Франка, був Михайло Возняк (1889–1954), академік ВУАН з 1924 р. (згодом, з 1929 р. – АН УРСР). А в 1930 р. Франковим архівом опікувалась доктор філософії Марія Деркач (1896–1972), яка згодом, у 40–50-х рр. XX ст., стала справжнім ангелом-хранителем Франкової рукописної спадщини [1, с. 617–624]. Саме В. Дорошенко, М. Возняк і М. Деркач першими тримали в руках рукописні матеріали, що стосувалися драматичних творів І. Франка взагалі і драми “Украдене щастя” зокрема. Їхня поінформованість знадобилася в момент, коли виникла нова ідея багатотомного видання літературно-мистецької і наукової спадщини І. Франка.

При тому треба зазначити, що подальша доля Франкової спадщини, яка містила в собі не лише вартість художньо-мистецьку, але й громадську та національну, не могла не залежати від суспільно-політичної ситуації, що витворилася в Галичині в останні передвоєнні роки. Саме це суспільно-політичне тло робить особливо виразними всі підходи до оприлюднення Франкової спадщини і визначає рівень автентичності та достовірності всіх публікацій творів письменника.

Як відомо, на початку Другої світової війни, внаслідок серпнево-вересневих (1939) таємних радянсько-німецьких договорів перестала існувати друга Річ Посполита Польща, і майже всю українську етнічну територію, раніше нею окуповану, захопив Радянський Союз. Ця знакова політична подія в історичній науці ще дотепер не набула однозначної оцінки, а тим більше у вересні 1939 р. населення Галичини сприймало її неоднозначно. Карту подальшої долі України більшовицькі власті розігрували далі, інсценізувавши 27 жовтня 1939 р. Народні збори Західної України у Львові, що ухвалили декларацію про приєднання Західної України до УРСР. 15 листопада 1939 р. це рішення затвердила Верховна Рада України. І вже 2 січня 1940 р. Раднарком УРСР доручив Президії Академії наук УРСР організувати у Львові філіали своїх наукових інститутів. 14 січня 1940 р. було інсценізовано загальні збори Наукового товариства імені Шевченка, які прийняли “добровільне” рішення про “самоліквідацію”, і саме на матеріальній та інтелектуальній базі цього товариства створено філії інститутів Академії Наук УРСР, а також бібліотеки АН УРСР. Таким чином, у Львівській філії Бібліотеки АН УРСР (з повоєнного часу це – Львівська наукова бібліотека АН УРСР, з 1971 р. – імені В. Стефаника) опинився весь архів І. Франка – його бібліотека і рукописний фонд.

У зв’язку з наближенням 85-річчя від дня народження І. Франка, яке припадало на 1941 р. (на цей рік припало також 25-річчя від дня його смерті, але ця дата в документах не фігурує), Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову від 22 квітня 1940 р. про створення на чолі з академіком АН УРСР О. Корнійчуком урядового комітету для проведення цього ювілею. До складу комітету увійшли заступниками голови академіки АН УРСР К. Студинський і П. Тичина, а серед членів комітету, поруч з високими партійними функціонерами і державними чиновниками були президент АН УРСР О. Богомолець, новопризначений директор Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка і нещодавно обраний академіком АН УРСР О. Білецький, академіки УРСР А. Кримський і М. Возняк. 19 травня 1940 р. відбулося перше засідання ювілейного комітету під головуванням О. Корнійчука, за участю членів комітету О. Богомольця, А. Кримського, К. Студинського, М. Возняка, П. Тичини, а також запрошеного зі Львова на це засідання академіка АН УРСР В. Щурата, видатних письменників О. Довженка, В. Сосюри і М. Бажана, сина І. Франка – Т. Франка. Після доповідей членів комітету – заступника завідувача відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Ю. Кобилецького та академіка М. Возняка було ухвалено розпочати видання 25-томного зібрання вибраних творів (художня, наукова, публіцистична та епістолярна спадщина) І. Франка, а виконання цього завдання було покладено на Інститут

української літератури імені Т. Г. Шевченка (включно, ясна річ, з Львівською філією), “залучивши до цієї роботи кращі наукові і літературні сили республіки”, як зазначалося в повідомленні РАТАУ [6, с. 390].

27 липня 1940 р. Президія Академії наук УРСР утворила свій, академічний, під головуванням академіка О. Білецького, ювілейний комітет, до якого, зокрема, увійшли академіки А. Кримський, М. Возняк, М. Калинович (мовознавець), Ю. Соколов (фольклорист), а також заступник директора Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка Д. Копиця. Президія АН УРСР затвердила також редакційну колегію [видання 25-томного зібрання творів І. Франка] у складі: академіки АН УРСР О. Корнійчук (голова), О. Білецький, М. Возняк, А. Кримський, К. Студинський, П. Тичина, а також Ю. Кобилецький (літературознавець), І. Кологойда (письменник, директор Державного видавництва художньої літератури) та Д. Копиця (заступник директора Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР). Тим часом у Львові вже побувала група наукових працівників Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Львівську групу науковців, яких було залучено до цієї роботи, очолив академік АН УРСР М. Возняк як найвидатніший на той час дослідник життя і творчості І. Франка та найкращий знавець його особистого архіву.

У першій половині 1941 р. встигли вийти перші два із двадцяти п’ятьох томів – другий (оповідання) та дванадцятий (віршовані казки). Уже був підготований до друку окремий том драматичних творів І. Франка. Його підготував відомий драматург, театральний критик та історик театру Григорій Лужницький (1903–1990), який тоді працював на посаді молодшого наукового співробітника львівської філії Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. “Тодішній ректор Львівського університету Кирило Студинський призначив його своїм асистентом, а професор Михайло Возняк – членом літературознавчої секції (тобто кафедри історії української літератури. – *Р.П.*) як спеціаліста в справах театру” [11, с. 8]. Автори цього твердження далі свідчать: “В той час опрацьовувано видання Івана Франка. Лужницький опрацьовував драми (том 12), і їх по війні видала Академія наук, але без згадки про Лужницького” [11, с. 8]. Це твердження ще не раз повторить один із співавторів – тепер іноземний академік НАН України Л. Рудницький, зокрема у вступній статті до двотомного видання наукових праць, статей і рецензій Г. Лужницького [8, с. 16]. Щодо “тому 12”, про який тут ідеться, то, можливо, у процесі роботи драматичні твори планувалося видати дванадцятим томом, але насправді, як уже згадувалося, перед самою війною вийшов дванадцятий том, однак не з драматичними творами. Що ж до повоєнного видання драматичних творів І. Франка, яке тут згадано, то йдеться про дев’ятий том “Творів у двадцяти томах”, які випустило Державне видавництво художньої літератури упродовж 1950–1956 рр. У вихідних даних жодного з цих томів справді не зазначено прізвищ їхніх упорядників, і тільки у передмові до першого тому, який вийшов друком одним із передостанніх за часом – у 1955 р., названо усіх упорядників. Звідти стало відомо, що упорядник дев’ятого тому, тобто саме того, який уміщував драматичні твори, – Олекса Засенко, відомий згодом як д-р філологічних наук, завідувач відділу дожовтневої літератури в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка за участь у виданні 50-томного зібрання творів І. Франка. На жаль, уже немає серед живих нікого з учасників того видання, щоб прояснити цю пікантну ситуацію, але напрошується висновок, що видавництво було змушеним піти на підміну авторства з об’єктивних причин: прізвища політичного емігранта Григора Лужницького з ярликом “український буржуазний націоналіст” не можна було в ті часи згадувати.

Г. Лужницький до 1940 р., судячи з бібліографії його друкованих праць, творчості І. Франка не досліджував. І саме підготування до друку тому драматичних творів І. Франка

привернуло його увагу до питань “Франко – драматург”, “Франко і театр”, які він розроблятиме уже майже до кінця життя. І першою, похідною від підготованого корпусу драматичних творів для другого зібрання творів великого письменника, мала стати стаття Г. Лужницького під первісною назвою “Три редакції “Украденого щастя”, яка збереглася у машинописному варіанті у фонді НТШ в Центральному державному історичному архіві УРСР (з 1991 р. – України) у Львові. Стаття написана не раніш 1940 р., і про це свідчать переконливі аргументи, наявні у машинописному тексті статті: правопис, який застосовано тут, уживано на Радянській Україні з 1933 р., а це доводить, що по тексту Г. Лужницького пройшла рука досвідченого в українській радянській видавничій справі редактора; але найголовніший аргумент, що у статті Г. Лужницького цитуються опубліковані 1940 р. у київських періодичних виданнях статті “Генезис “Украденого щастя” Івана Франка” Ієремії Айзенштока (Літературна критика. – 1940. – № 6) та “Три долі” В. Галицького (Театр. – 1940. – № 5). Дуже можливо, що оприлюднення неопублікованих доти і збережених в уривках текстів інших редакцій драми “Украдене щастя” разом із просторою вступною статтею публікатора (загальний обсяг – півтора друкованого аркуша) Г. Лужницький планував до якогось із ювілейних наукових збірників, задуманих на 1941 р. (можливо, другий випуск “Вісника Львівського університету”; перший вийшов друком 1940 р.), а може, й для якогось київського видання.

На першій сторінці збереженого машинописного тексту є напис німецькою мовою: “Mitteilungen des Schewtschenko-Gesellschaft der Wissenschaften” (Записки Наукового товариства імені Шевченка). Над заголовком статті є напис: “Григор (спочатку було “Григорій”, але потім закреслено закінчення “ій”. – (Р. П.) Лужницький” і додано нижче: “1[нероз.] арк.”. Ліворуч від заголовка на маргінесі – напис: “Зредаг[овано]” і нечитабельна дата на ксерокопії. Праворуч від заголовка – факсиміле “ВС”, що, на мою думку, є ініціалами Василя Сімовича (1876–1944) – видатного філолога, мовознавця і літературознавця з величезним редакторським досвідом (редагував навіть рукописи художніх творів О. Кобилянської перед їхнім першодруком). Первісний заголовок публікації у машинописі – “Три редакції “Украденого щастя” відредаговано так: “Три редакції Франкової драми “Украдене щасте”. І далі по всьому текстові вступної замітки Г. Лужницького пройшлася рука редактора, але вже іншого, і не просто літературного, а редактора наукового, завданням якого було повернути Франкове написання діалектного “щасте” замість запропонованого радянським редактором літературного “щастя”; відновити деякі правописні норми з “голоскевичівського” правопису, затвердженого на Радянській Україні 1929 р. і прийнятого в Західній Україні та в діаспорі дотоді, а в текстах уривків інших редакцій драми Франка відновлено усі особливості мови автора – напр., “усміхаєсь”, що виправляв радянський редактор на “усміхається”. Усі ці нові виправлення могли бути зроблені тільки в період німецької окупації Львова. Щоправда, закреслено один абзац з цитатою статті І. Айзенштока, а в іншому абзаці, де не можна було зняти цитату зі згаданої статті, зняли тільки його прізвище. Ясна річ, це було зумовлено політичною кон’юнктурою часів німецької окупації. Тепер ці закреслені місця відновлюються. Очевидно, тоді планувалося видання якогось наукового збірника, що, однак, не вийшов, а відредагований матеріал потрапив до архіву НТШ, з яким опісля перейшов до ЦДІА у Львові.

Після звільнення Львова від німецької окупації, можливо, львівські вчені, зокрема М. Возняк, ініціювали відновлення розпочатого перед війною 25-томного зібрання творів І. Франка, хоча ця ідея могла виникнути і в Києві, бо, як свідчать сучасники, головним ініціатором цієї справи був Давид Копиця (1906-1965), який на той час працював в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. Щоправда, Ю. Кобилицький свідчить, що

ініціатором видань був О. Корнійчук. Хай би як там було, та Рада Народних Комісарів і ЦК КП(б)У видають спільну постанову від 4 вересня 1945 р., якою дозволяють Академії Наук УРСР відновити видання творів І. Франка, цього разу – вже у 26-ти томах, і зобов’язують Укрдержвидав забезпечити протягом 1946–1948 рр. друкування усіх томів. Цією постановою було й дещо поповнено склад редколегії: адже на самому початку війни у 1941 р. репресовано академіків А. Кримського і К. Студинського. Тепер у її складі залишалися академіки АН УРСР О. Білецький, М. Возняк, О. Корнійчук, П. Тичина, а також Ю. Кобилецький (1905–1987), на той час уже завідувач кафедри української літератури в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка, а згодом – д-р філологічних наук, професор, але Київського педагогічного інституту, і Д. Копиця (на цей час працював уже в апараті ЦК КП(б)У і був фактично основним промотором у справі видання 20-томника І. Франка у першій половині 50-х років ХХ ст., тобто до 100-річчя від дня народження письменника). Новими членами редколегії стали: нещодавно, у 1943 р., обраний академіком АН УРСР і затверджений директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР М. Рильський і на той час ще тільки кандидат філологічних наук, а згодом – д-р філологічних наук, член-кореспондент АН УРСР Євген Кирилюк (1902-1989) [6, с. 412]. Президія Академії наук УРСР 14 вересня 1945 р. ухвалила взяти до відома й виконання згадану вище постанову РНК і ЦК КП(б)У і знову доручила Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка підготувати до друку це видання. Оскільки в урядово-партійній постанові не було зазначено, хто саме має бути головою редколегії, то ухвалили просити згадані найвищі інстанції затвердити головою академіка АН СРСР (з 1943 р.) О. Корнійчука.

Очевидно, сподівання покладалися в основному на роботу, вже здійснену до війни. Але ж як у такому разі бути з політемігрантами типу Г. Лужницького і репресованими? Як бути, зокрема, з томом “Драматичні твори”, підготованим Г. Лужницьким? Очевидно, М. Возняк, який, безперечно, знав і текст нездійсненої публікації Г. Лужницького “Три редакції Франкової драми “Украдене щастя”, вирішив сам зайнятися цим томом: адже не міг він, маючи власний погляд на проблему тексту “Украденого щастя”, просто підписатися під коментарем Г. Лужницького. І саме 1945 р. М. Возняк друкує в журналі “Радянський Львів” статтю “До історії тексту [драми] “Украдене щастя” Франка” [4, с. 46-57], у якій викладає всі перипетії з цим твором на драматичному конкурсі, оголошеному 1891 р. і завершеному 1893-го, викладає й сценічну історію п’єси в Руському народному театрі, характеризує п’єсу і її постанови в періодичній пресі 90-х років ХІХ – поч. ХХ ст., а також публікує збережені в архіві І. Франка уривки ще двох редакцій тексту драми, однак попереджає, що всі Франкові мовні форми заступає “теперішніми літературними формами”, тобто чинить так, як того вимагала тодішня радянська ідеологізована текстологія.

Публікації Г. Лужницького і М. Возняка – предмет можливої окремої статті. Обидві вони мають свої наукові вартості.

Подальший хід подій показав, що прагнення Г. Лужницького за підтримкою В. Сімовича донести до читача автентичний текст драми “Украдене щастя”, як і всієї драматургії письменника, не мало жодних перспектив. Про це свідчитимуть подальші події.

Імператив влади щодо видання 26-ти томів Франка у 1946–1948 рр. виявився безперспективним. Саме на ці роки припадає підвищена увага влади до кадрового складу тих з української творчої і наукової інтелігенції, кого минув терор 30-х років і війна. Відновлюються ідеологічні чистки. Когось було “посаджено”, когось кудись переміщено, когось публічно “пророблено”. Зазнав такої “проробки” і головний франкознавець – академік М. Возняк. Апогеєм її стала публічна екзекуція щодо М. Возняка на виїзній науковій сесії Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у Львові 17–22 червня

1950 р. У доповіді академіка АН УРСР М. Гудзія (на той час – професора Московського університету імені М. Ломоносова) “Завдання боротьби проти буржуазно-націоналістичних перекручень в історії української літератури” М. Вознякові “перепало” за “Історію української літератури”, видану у трьох книгах ще 1920–1924 рр. як таку, що написана під впливом націоналістичної концепції М. Грушевського. “Колега” М. Гудзій радив М. Вознякові “прилюдно відмовитись від тієї націоналістичної ідеології і від тих методологічних помилок, якими пройнята його книга”, тим більше, що й “сьогодні не можна ще сказати, щоб у друківаних виступах М.С. Возняка не виявлялись певні рецидиви буржуазного націоналізму, що полягають у нього головним чином в тому безстрастному “об’єктивізмі”, з яким він підходить до висвітлення і тлумачення фактів української літератури” [5, с. 81]. В такому тоні “проробляються” й найновіші праці М. Возняка.

На цьому тлі не можна було чекати уважного й поважного сприйняття компартійною номенклатурою такої серйозної праці М. Возняка, як “Про принципи видавання творів Івана Франка” [3, №7, с. 48-60], надрукованої з провокаційною приміткою “В порядку обговорення”. У ній М. Возняк заявив, що перед франкознавством “в справі видання творів Франка відкриваються два шляхи: суворо академічний і, так сказати б, популяризаційний. Художні твори Франка, а також белетристику, перекладену Франком з інших мов на українську мову, треба видавати із збереженням особливостей мови Франка, без всяких змін, як історично-літературні документи, але у фонетичній транскрипції, проте аж ніяк не правописом у теперішньому розумінні. Це було б суворо академічне видання для наукового дослідження мови Франка і для того не досить широкого кола громадян, які цікавляться тим, скільки труда вкладав Франко в роботу над мовою своїх творів. Таке видання, як і видання всіх суто наукових творів письменника, повинна здійснити Академія наук УРСР. Наукові праці Франка слід друкувати лише за сучасним правописом. За сучасним правописом друкуються також усі твори Франка, призначені для масового читача” [3, №7, с. 49-50].

Через цю концепцію, у якій владі не сподобалась теза про доцільність академічного видання творів Франка та низка конкретних міркувань М. Возняка, статтю піддали суворій екзекуції. Участь у тій екзекуції брав і тодішній вчений секретар Інституту української літератури імені Т.Г. Шевченка Олександр Кисельов (1903-1967), згодом д-р філологічних наук. Саме він корегував текст цитованої вище доповіді академіка М. Гудзія і не без відома, а можливо – не без окремих конкретних підказок свого безпосереднього начальника – директора згаданого інституту академіка О. Білецького*, поки готувалася до друку й друкувалася стаття М. Возняка, писав обструктивну статтю “До питання про принципи видання творів Івана Франка”, вміщену в цьому самому журналі через п’ять місяців [3, №12, с. 52-60].

Ясна річ, М. Возняка, який зазнав такої неласки від більшовицької влади, вивели зі складу редакційної колегії зібрання творів І. Франка у 20-ти томах (замість планованих у 1945 р. 26-ти), яке вийшло у Держлітвидаві України у 1950–1956 рр. Щоправда, залишилися там з колишніх членів редколегії тільки академіки О. Корнійчук і О. Білецький, а також літературознавець та партійний функціонер Д. Копиця, а з нових з’явився член-кореспондент АН УРСР М. Омеляновський (директор Інституту філософії АН УРСР) та П. Козланюк (письменник, представник літературного Львова).

* Про особисту конфронтацію між академіками О. Білецьким і М. Возняком було відомо в науковому світі 40–50-х років. У київському науковому середовищі й досі згадують бувальщину про те, як М. Возняк, приїжджаючи до Києва, заходив в оточенні своїх київських друзів до книгарень і запитував: “Чи у вас є якісь книжки академіка Білецького?”, на що не діставав позитивної відповіді, бо ж відомо, що академік О. Білецький реалізовував себе як учений передусім у наукових працях малих форм.

Як уже згадувалося вище, дев’ятий том цього зібрання вмістив драматичні твори І. Франка, щоправда, не всі: бракувало там його ранніх творів. У примітках до основного тексту “Украденого щастя”, яке подавалося за другим прижиттєвим виданням (1901), уперше публікуються обговорювані тут уривки інших редакцій тексту драми [10, с. 454-467]. Як уже зазначалося, автором цієї публікації був О. Засенко. Якщо близький родич Г. Лужницького академік Л. Рудницький стверджує, що упорядником тому був Г. Лужницький, то ця інформація пішла, очевидно ж, від самого таки Г. Лужницького. Цікаво було б знати, чи залишив Г. Лужницький якісь письмові міркування щодо цієї одіозної історії і чи він міг бути задоволений тією текстологічною метою, яку застосувала редакційна колегія до цього видання: адже це розходилося з тим, на що пристав Г. Лужницький, коли В. Сімович запропонував відтворити у публікації автентичний текст І. Франка.

Через двадцять сім років після цього видання п’єси “Украдене щастя” з додатком інших редакцій вийшов 24-й том у складі “Зібрання творів у п’ятдесяти томах” І. Франка, у якому кандидат філологічних наук Микола Павлюк знову взяв за основу друге прижиттєве видання “Украденого щастя” (1901) і в коментарях навів обговорювані тут редакції [9, с. 417-431]. Текстологічні принципи тут були такі, що стосувалися усього зібрання і які мало чим відрізнялися від тих, що застосовувались у 20-томнику 50-х років. Про характер цього видання написав один з авторів розробки його наукових принципів, д-р філологічних наук Михайло Бернштейн (1911–2002) у своїй статті “Основні текстологічні принципи Зібрання творів Івана Франка у п’ятдесяти томах” [7, с. 3-33]. Він застосував фігуру умовчання щодо статті М. Возняка “Про принципи видавання творів Івана Франка”, оскільки ці принципи не в усьому збігалися з тими, що лягли в основу обстоюваних М. Бернштейном правил, згідно з якими готувалося 50-томне видання. Зате кандидат філологічних наук Ангеліна Полотай у своїй статті “До історії тексту та видання драми І. Франка “Украдене щастя” не раз посилається на публікацію М. Возняка “До історії тексту “Украдене щастя” Франка” із журналу “Радянський Львів”, аналізуючи співвідношення інших редакцій з основним текстом драми [7, с. 107-141]. Ясна річ, не друкована ще й досі публікація Г. Лужницького “Три редакції Франкової драми “Украдене щастя”, хоч би навіть відома авторці, не могла бути згаданою з об’єктивних причин – з причин драконівської цензури, застосованої тоталітарним більшовицьким режимом.

Публікуючи тепер недрукований текст Г. Лужницького з архіву, ми переслідуюмо дві мети: по-перше, увести у науковий обіг вступну статтю Г. Лужницького, яка не втратила своєї наукової актуальності, і, по-друге, подати уперше нередаговані тексти уривків інших редакцій “Украденого щастя”. Готуючи публікацію, ми ще раз особисто зіставили текст, який передрукував Г. Лужницький і зредагував В. Сімович, з оригіналами, що зберігаються у фонді І. Франка відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [2].

1. Вальо М. Марія Деркач – дослідниця архіву Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С. 617-624.

2. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, №№ 220, 392, 397.

3. Вісник Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1951. – № 7. – С. 48-60.

4. Возняк М. До історії тексту “Украдене щастя” Франка // Радянський Львів. – 1945. – № 2-3 (серпень–вересень). – С. 46-57.

5. Доповіді наукової сесії Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук Української РСР (17–22 червня 1950 р.). – К., 1950. – С. 81.

6. Іван Франко: Документи і матеріали: 1856–1965. – К., 1966. – С. 390.

7. Питання текстології: Іван Франко. – К., 1983. – С. 3-33.

8. Рудницький Л. Григор Лужницький // Лужницький Г. Український театр. – Львів, 2004. – Т. 1. – С. 16.
9. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1979. – Т. 24. – С. 417-431.
10. Франко І. Твори: У 20 т. – К., 1952. – Т. 9. – С. 454-467.
11. Яциун В., Рудницький Л. Коротка біографія Григорія Лужницького // Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903–1990) – Львів, Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1996. – С. 8.

В 1878 р. Франко в “Молоті” (стор. 209) пише про “літературу, її завдання і найважливіші ціхи” таке:

“Література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв’язі” [Нова реальна літературна школа має ціль] “вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і втворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих, а усунення злих боків життя, – значить зближувати інтелігенцію з народом і закріпити її до служби його добру. Без тої культурної і поступової цілі, без тої научної підкладки і методи [...] література стане пустою забавкою інтелігенції, нікому ні до чого не потрібною, нічийому добру не служачою, а пригідною хіба для розривки богачам по добрім обіді [...] У нас єдиний кодекс естетичний – життє. Що воно зв’язе, те й буде зв’язане, а що розв’язе, те й буде розв’язане”.

“Тенденція і метода [літератури – Г. Л.] повинна бути наукова. Вона громадить і описує факти щоденного життя, **вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила**¹ [...] Вона через те вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука (**в життю щоденнім, в розвитку психологічним страстей та нам’стностей людських**) і старается будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб – **се її поступова тенденція**. Розуміється, се послідне вона може робити різними способами: то вліючи на розум і переконання (реал[істи] франц[узські]), то на чуттє / Діккенс [...]” (стор. 214–215).

Справедливо акад. Студинський пише, що в “Украденому щастю” є автобіографічні елементи /“Література й мистецтво”, 1941, ч. 4, стор. 44/, бо й у “Франка украдено щастя”, як знову ж, з другого боку, можна здогадуватися, що одним з приводів написання розвідки “Жіноча неволя в руських піснях народних” /“Зоря”, 1883, ч. 6 і далі/ було вінчання першого й, мабуть, найсильнішого кохання Франка, Ольги Рошкевичівни, з п. Володимиром Озаркевичем. Адже Ольга Озаркевичева в листі до Франка з 21.XII.1879 р., писаного із Снятина (“Любий мій Іване”), згадує про своє життя з чоловіком, якого з нею в’язе тільки “слоб”. Кохання існує далі, його не прорвали ні розлука – “гадюка погана”, за словами Франка, ні присяга. “От і нині я із Снятина сесь лист до тебе пишу. Ту є театр Бачинського, зараз ідемо до театру; грають нині “Вірний жид”², твій перевод з французького – пригадуєш собі?”

Спомини минулого, ця “тінь покійної любови”, що мучила Франка (згодом в “Із днів журби”), каже Ользі Рошкевичівні признатися, що її з чоловіком в’язе тільки шлюб. Так пише Ольга 21.XII.1879 р. А Франко 1883 р. в “Жіночій неволі” пише /“Зоря”, 1883, стор. 270/: “Друга часть жіночої неволі – нерозривні слюби, котрі силують жінку жити з чоловіком, котрого не любить. Велика більшість жінок наших держиться свято таких слюбів, але виємків лучається також багато, і то чим далі, тим більше. По всіх наших селах суть жінки, що покинули своїх слюбних мужів, і суть такі ж мужі”.

¹ Розбивка скрізь моя. – Г. Л.

² Невідомий досі переклад Франка (Прим. Г. Лужницького). У написанні назви перекладу Г. Лужницький припустився помилки: “Вірний жид”, а в рукописі листа О. Озаркевич — “Вічний жид” (Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, № 1604, акр. 577) — Р. П.

Франко вглиблюється в народні пісні, де дівчина “чахне за нелюбом”, і каже: “хто вдумається в ці пісні і в те горе, котре їх викликало, той пійме, кільки в них глибокої, затаєної розпуки – той зовсім усправедливить важке прокляття бідної жінки:

Воліли мня вовки з’їсти та й кости рознести,
Ніж мня мали із нелюбом до слюбу відвести”

/Зоря, 1883, стор. 144/

Уривок цієї пісні записаний у Лолині. Може й випадково, – але хіба не випадково на 50 цитатів народних пісень, цитованих у розвідці “Жіноча неволя”, 12 походить – із Лолина?

Я переглянув навмисне V том “Трудов этногр[афическо]-стат[истической] эксп[едиции] в Западно-Русский край]” 1874 р., зібраних П. П. Чубинським, що належить до бібліотеки Франка, щоб побачити, які моменти він позазначував своєю рукою. Скрізь зазначені пісні насильного подружжя:

Оддала мене моя матінка,
За кого я не хтіла;
Шумить гуде нагасчка
Коло мого білого тіла –
Що нагасчка, що дротяночка.

/Труды, т. V, стор. 219/

Мимо моїх ворітечок бистра вода плине –
Не дай мене за нелюба, нехай нелюб згине,
Як будете силовати, вчиню вашу волю. (ibidem, стор. 221)

Ах, мій милий, милий,
Не моя то вина,
Бо в мене єсть мати,
Котра мене хоче з іншим звінчати. (ibidem, стор. 222)

Ой, мати, мати
Бідність, багатство –
Все то божа воля.
З милим вік жити,
То щаслива доля. (ibidem, стор. 228)

По садочку ходила,
Сама собі говорила:
Нема того, що любила,
Вже нема й не буде,
Розраляли вражі люди,
Розраляли, розсудили,
Щоб ми впарі не ходили. (ibidem, стор. 242)

Завважую, що з цих пісень Франко ні одної не цитував у своїй розвідці “Жіноча неволя”.

Таким чином можна ствердити, що прапричиною, чи, може, праосною драми “Украдене щастя” є обікрадене з особистого життя Франкове щастя. Проміння цього болю пройшли крізь призму “Пісні про шандаря” й вилилися в формі найкращої драми Франка, приймаючи на себе обриси, як побачимо пізніше, правдивої події, що траплялася в Нагуєвичах або десь

в околиці. “Пісня про шандаря” була тільки – ударом, вона, сколихнула всією істотою поета, даючи йому можливість у реальні форми прибрати свій заташений біль. Треба тут зазначити, що свої інтимно-особисті переживання Франка, хоч і вдягнені в літературну форму, Франко не завжди виводив на світ. Доказ на це є повість “Не спитавши броду”, чи недокінчена комедія польською мовою “Залицяння пана Хвиндюка”, де основою є той самий момент нещасного кохання Франка /архів Франка в Науковому товаристві ім. Шевченка, № 575/. Всі ці переживання не надруковані – вони залишилися тільки в автографах.

За моїм здогадом, драма “Украдене щастє” почала кільчитися в уяві Франка около 1878–1879 рр.

За тему драми “Украдене щастє”, як зазначає сам Франко /“Житте і Слово”, 1895 р., т. IV, стор. 91–95/, правила отся народна “Пісня про шандаря”:

Ой пити би горівочку, ой пити би, пити;
 Ой прийшлося шандареви з Делятина іти.
 Ой положу на віконце горіхову гранку;
 Прийшов шандар з Делятина, бо має коханку.
 Ой піп іде до церковці та на хвалу божу –
 А шандар ся відзиває: “та й я вам поможу”.
 Ой піп службу відправляє та люди жегнає –
 А шандар си став на хори, “Апостол” читає.
 Ой люди ся проступили та стали у кутки,
 А він любку за ручечку, повів через сутки*:
 “Ой ходімо, моя мила, та на торговицю
 Та будемо попивати мід та й сливовицю”.
 Ой як прийшов Николайко до своєї хати:
 Ані ключів, ані жінки нема коло хати.
 А він пішов до сусіди, зачав ся питати:
 “Ци нема ту меї жінки? Нема коло хати”.
 Вони його притримують: “Просиме сідати”.
 Він зняв шапку, поклонився: “Йду далі шукати”.
 “Ой іди ж ти, Николайку, та на торговицю,
 Ой там жінка із шандарем п’є мід, сливовицю.
 Ой пішов же Николайко попід голиночки –
 Лежить шандар до постелі, голий, без сорочки.
 Ой пішов же Николайко попід віконниці –
 Лежить жінка до постелі гола, без спідниці.
 А він пішов до жидівки та й взяв їй казати:
 “Дай, жидівко, сокирочки двері відрубати!”
 Взяв сокиру у жидівки, розрубав верії...
 Забрав річи шандарскії до фірвальтерії.
 Ой, зачали за Николов у погоні бічи,
 Завернули Николайка: “Неси назад річи”.
 У покої піп Николу на смерть сповідає,
 А у другім его жінка ручки си ламає:

* Сутки – побічна тісна уличка (Вільковець). Прим[ітка] покійного Льва Василівича (Ів[ан] Фр[анко]).

“Любі мої єгомостою, щось маю сказати:
Ци мож мене іс шандарем разом поховати?”
“Ой молода молодице, не мож то зробити:
Уже шандар тиждень гниє, ти будеш рік жити”.

Цю пісню записала від селянки Явдохи Чігур Франкова приятелька Михайлина Рошкевичівна в с. Лоліні Стрийського повіту, ще в 1878 р. Розглядом пісні займався Франко у своїй брошурі “Жіноча неволя в руських піснях народних” /Львів, 1883, стор. 44–50/.

Правдиво завважає Ієремія Айзеншток в своїй статті “Генезис “Украденого щастя” Івана Франка” /“Літературна критика”, № 6, 1940, Київ, стор. 13/, “що схема ця точно відповідає сюжетній схемі наведеної пісні аж до таких подробиць, як побачення “шандаря” із своєю любкою в церкві, як відкрите відвідування ними шинку, як повідомлення сусідів чоловікові про зраду дружини, як вбивство “шандаря” сокирою і т. д. Драматургічне оформлення матеріалу вимагало від письменника ускладнення сюжету, але характерно, що власна його фантазія торкнулась лише зовнішньої лінії дії та її мотивування, не зачепивши основи взаємовідносин трикутника Микола – Анна – Гурман, внісши дуже небагато змін до характеристики героїв, даної в самій пісні. Умови сцени, приміром, вимагали мотивування відсутності чоловіка і його несподіваного повернення вже після того, як його жінка покохалася з “шандарем”: Франко вводить мотив запідозріння Миколи у вбивстві та його арешту, а потім звільнення. В силу тих самих сценічних умов, вбивство Миколаєм Гурманом не збігається з викриттям зради дружини – письменникові, очевидно, важливо було посилити, підкреслити характеристику слабкодуховості, духовної кволості Миколи, який зважається на вбивство раптом під враженням наклепів сусідів”.

Айзеншток хоч і сумнівається в згаданих власних додатках Франка найти фольклорне походження, бо “треба відзначити цілком інше ставлення коханців до своєї розлуки в старих народних піснях, які подають Головацький і Вацлав Залеський”, стверджує, що “швидше це відбиває бажання письменника показати еволюцію поглядів народу на кохання і родинні відносини” (стор. 14).

Безумовно, що головну ролю грало тут і це бажання, та не меншу ролю відіграли спільні моменти драматичних перекладів Франка і його “Рябини”, написаної ще 1886 р. Взагалі тут треба трохи спинитися на взаємовідносинах драматичних перекладів, оригінальних драм і автобіографічного елемента письменника.

У першій редакції “Рябини” /III дія, III ява/ Матрона каже до Рябини: “з тобою побожому та по-людському слюб брала”. Майже ті самі слова говорить до жандарма Анна, боронячись перед його коханням (I дія, VII ява): “Я слюбна жінка”. Історія з кльцями майже ідентична в “Рябині” /III дія, IV ява, I і II ряд/, як і в “Украденому щасті”. Той самий мотив і тут, і там стає основою конфлікту з владою. У першій редакції “Рябини” в діалозі Бовт – Феська чуємо, що “муж і жена то одна сатана”. Те саме каже Микола в “Украденому щасті” /I дія, VIII ява/ в розмові з Михайлом. Цю приказку находимо у “Трудах” Чубинського /I т., 1872, стор. 291/: “Муж і жона – їдна сатана”. У драмі: “Три князі на один престол” /дія III, ява II/ чуємо запитання: “Ходом так, але звідки родом?”. Таке питання ставить Микола жандармові /I дія, VI ява/, “ходом з міста, але родом?”. Або чи гедоністична філософія життя, виголошена жандармом в IV дії, V яві, мовляв, “жити, доки живеться, любити, поки любиться, бо так чи так підемо усі чортяці в зуби” – не нагадує слів Мендо із Франкового перекладу “Війта Заламейського” Кальдерона де ля Барка /I дія, V ява/: “Але чи ж не можна любитися без слюбної обручки? Чи ж серце мусить бути свобідним, в’язатися стулою? Ні, серце хоче бути свобідним, любитися, доки любиться, пити розкіш із сеї солодкої квітки, поки п’ється”.

Правда, Франко приготував переклад “Війта Заламейського”, як довідуємося з його листа до “Руської Бесіди” з 6.XII.1893 р., пізніше – але “Війт Заламейський” безумовно мусів бути і Франкові відомий, коли писав він п’єсу “Украдене щастє”¹. І врешті чи ж думку т. зв. “вільної любови”, завершенням якої можна б назвати згодом філософію жандарма в “Украденому щасті”, не можна повести від вірша, поміщеного у “Громадському друзі” 1878 р. /стор. 1–2/ п. з. “Товаришам з тюрми”:

Наша ціль – людське щастя і воля,
Верх освіти над віров сліпов
І братерство велике, всесвітнє,
Вольна праця і вольна любов.

Це були б саме ці додатки літературного характеру, які, наліплені на схему “Пісні про шандаря”, дали соковитий сценічний образ “Украденого щастя”. Але є й додатки автобіографічні, є таким додатком передовсім особа жандарма. З Франкової біографії знаємо, що найкращі його юнацькі роки проходили під чуйним оком австрійських жандармів. Згадати б тільки – трикратне арештування – як його жандарми вели етапом із Коломиї до Дрогобича 1880 р., як він утікав перед жандармами в Тернополі 1885 р., і т. д. Крім цього, не треба забувати, що його шкільний товариш Паславський був жандармом /прототип жандарма в “Учителі”/. У своїх “Споминах із моїх гімназійних часів” /“Життє”, 4 випуск, Львів, 1912, стор. 156/ Франко пише /стор. 160/: “Із моїх товаришів, що визначалися особливим талантом до риболовства, згадаю Паславського, що йшов вище від мене в школі, був значно старший і вже дорослий мужчина, та, не скінчивши гімназії, пішов до війська, а потім став жандармом”.

Михайло Гурман в “Украденому щасті” теж був спершу у війську, а відтак став жандармом.

Не дивота, що майже в кожній п’єсі Франка /з винятком, звичайно, романтичної казки “Сон князя Святослава” і “Майстра Чирняка”/ виступає жандарм: чи це буде “Рябина” /там жандарм знаходить “заказові книжки” – натяк на спомини Анни Павлик /I і II редакція/, чи “Украдене щастє”, чи “Учитель” (позитивний тип жандарма), чи “Будка ч. 27” (Ксеня – жандарм). Ця лінія типів жандарма знаходить знамените завершення в циклі віршів “По селах”, поміщених у збірці “Мій Ізмарагд” /Львів, 1898, стор. 132/:

Ой –ой! Метушня і тривога в селі,
Із вулиці діти тікають малі,
Старі покидають у полі роботу,
Додому немов на пожар!
На лицах побачиш і страх, і турботу –
В селі є шандар!
Сей сіти рибацькі під стріху ховає,
Той в сіно рушницю стару обвиває
І пхає в шувар,
Сей крадену пряче дубову колоду,
Той в бочку пожарну щодуху ллє воду –
В селі є шандар! і т. д.

І, нарешті, третій момент підкладу “Украденого щастя” – реальна подія.

¹ 11.III.1894 Франко закінчив перерібку “Війта”. (Лист Франка до Драгом[анова]) (Прим. Г. Лужницького).

Після спису дієвих осіб “Украденого щастя” читаємо: “Діється около 1870 року в підгірськiм селі Незваничах”. Франко єдиний раз подає рік акції – в ніякому іншому його драматичному творі такого точного означення року нема. Пригадую, що “Пісня про шандаря” записана 1878 р. “Незваничі” – назву легко пояснити: неназване село. Але за те, щоб акція діялася в **підгірському** селі, Франко дуже дбає. У своїй статті “Український театр в Галичині”, поміщеній у “Kurjer-i Lwowisk-im” в 1893 р. /ч. 349–361/, Франко пише, що “траплялося таке (особливо в драмі “Украдене щастя”, **в котрій акція відбувається на Підгір’ю, в дрогобицькому або самбірському повіті**), що одна з дієвих осіб мала на собі гуцульський “кептар”, довгу міщанську свиту, інша – подільську свитку, ще інша вбрана по-покутському...”.

Франко тут подає точніше місце приналежності “Незванич” – дрогобицький або самбірський повіт. І, неначе на підтвердження означення Франка, у “Галичанині” в ч. 44 за 1895 р. (з 24.II/8.III) в незамітній новинці “О русском народном театрі”, читаємо допис із Самбора: “Русский народный театр представил дня 3 н. ст. марта драму І. Франка “Украденое щасте”. На сей раз самборская окрестность списалась хорошо: саяла була битком набита, кресла заняты, галерія полна. Русских священников с семействами приїхало большое число. Артисти всі без із’яття іграли свої ролі прекрасно. К. Підвисоцький роль Николи Задорожного представил безупречно, г-жа Лопатинская в ролі Анни вполні удовлетворила трудной задачі, г. Янович представил почталіона Михайла Гурмана отлично – одно примітити лиш слідує, що роман его вишол немножко драстично; г. Стечинский в ролі войта якби на такого сільського начальника уродился; Олекса Бабич і Настя, его жена – гг. Подвисоцькі били превосходными ісполнителями тіх ролей; г. Шеремета /Шльома/ – то типовий сільський шинкар, обходящий всі предписанія властей с помощью водки; г. Жиженковский, д-ца Родкевич, г-жа Стечинская, д-ца Фіцнер ісполняли свої ролі безупречно. На представленій виділи ми **селян із Нагуєвич, которі клялись, що у них совершенно такий факт случился**” – И.Р.П.”

* * *

Недокінчений монолог Анни треба вважати своєрідним заплануванням першої редакції драми “Украдене щасте”. На основі письма й записок, які зберігаються в цьому самому зшитку /Вишенський і т. д./, можна дати цьому першому планові “Украденого щастя” початок 1890, а то, може, й трохи раніше. Ця перша редакція починається, згідно з традицією старих українських побутових п’єс, величезним монологом, і є це т. зв. “форгешіхте”, передісторія драми, база, на якій щойно пічнетесь властива дія. Дуже сумнівно, чи Франко таким чином хотів будувати п’єсу, щоб зараз-таки з самого початку розкрити перед глядачами **причину** майбутнього **наслідку** зудару трикутника дієвих осіб, що його творять у драмі: Анна – Михайло – Микола. Якщо б так справді було, то властивий ефект драми був би втрачений. Франко, пишучи “Украдене щасте”, мав за собою чимало сценічних адаптацій, співпраця з таким талановитим режисером, як О. Бачинський, не могла не втаємничити Франка в секрети сцени, тим більше, що й сам Франко пробував своїх сил на сцені (про це довідуємося з неопублікованих спогадів “Про молодого І. Франка” А. Дольницького, пор[івняй] Архів, ч[исло] 591, листок 12), граючи у своїй п’єсі “Три князі на один престол”, виставлюваній у Львові 1876 р. силами “Академічеського кружка”.

Плян композиційно почати першу дію монологом героїні зовсім правдиво видався Франкові нецікавим і примітивним. Монолог Анни – це запланування тла, на якому згодом повстає ціла будова драми. Починаючи від цієї першої редакції, основний сюжет не змінюється: “брати скривдили, обдерли”, “випхнули з хати, віддали заміж за Миколу,

що колись служив у батька”, “поля – казали брати – ані одної п’яди за мною не дадуть”. А за вікнами вихор, буря, сніг. Те саме находимо в І яві II редакції в діялозі Анна – Настя, і в такій самій обстанові, й те саме маємо і в останній редакції “Украденого щастя”. Значить, основний сюжет не змінений.

Зате сон Анни з I редакції змінений основно в III редакції. У першій редакції він такий:

АННА: “Не дурно то міні такий **поганий сон снівся!** “Десь ніби каламутна-каламутна вода, а я чую, що мушу брости тоту воду, а ту фаля так рве, так рве каміне з-під ніг, що втриматися годі. Пройшла я кусник, а далі як не шубовсну в якусь яму – тільки волосе сплило і аж до самого серця холод мене проняв. **Господи, відверни від нас все лихе** та недобре!”¹.

В останній редакції Франко сон Анни, зовсім справедливо із сценічного боку, розбив на діалог Микола – Анна /II дія, I ява/:

АННА: ... Моє серце чує якусь біду. Яка мені нині погань снилася, то нехай Бог боронить! Десь ніби я коралі сію по хаті, по оборі, по цілім селі, та такі грубі та червоні...

МИКОЛА: Коралі – то сльози.

АННА: А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкають, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті...

МИКОЛА: Люті пси – то напасть.

АННА: А далі десь ніби мене до шлюбу вбирають, а в саме біле: білі черевики, білу спідницю, білу перемітку.

МИКОЛА: **Най Бог відвертає від нас усе лихе...**

Франко, мабуть, не тільки з уваги на статичність монологу, розбив цей сон Анни на діалог, але також і з уваги на пояснення сну. Не кожний глядач знає, що сон може значити, тобто треба було найти особу, яка б його пояснила. Сон III редакції поширений і, можна сказати, поширений ступенево. Коли в I редакції ми маємо тільки /поясняльно/ катастрофу Анни, у III редакції катастрофу попереджують сльози і напасть – з винятком спільних висловів “Господи, відверни від нас лихе”, “Най Бог відвертає від нас усе лихе” і “поганий сон снівся” – “погань снилася” – сон основно змінений.

Цікавий тип у I редакції – Анна. Вона любить Миколу: “От бідний Микола! Ще й кожушина на нім дрантива... та же то житем положити можна... Коби лишень Микола швидко вертав! Час би вже єму дома бути! Господи, що се, що Миколи ще нема! Невже з ним яке нещастє сталося...”

Анна почуває себе правдивою жінкою Миколи. Вона турбується ним, дбає про нього, думає, як він одягнений, бо надворі хуртовина, заметіль. Може, на дні цієї журби Миколаю і немає правдивого кохання, а тільки просто жіноча натура. Але ненависти до Миколи в Анни немає. Такий тип, **чуттєвий**, Анни спільний I і останній редакції “Украденого щастя”.

Зате зовсім іншим типом, що його можна б назвати **розумовим**, є тип Анни в II редакції. Тут ситуація основно змінена. Перша дія починається діялогом Анна – Настя, де маємо спільні мотиви монологу Анни з I редакції і II яви I дії останньої, брехлива вістка про смерть Гурмана в Боснії і т. д. Все це майже без змін стрічаємо в останній редакції, включно з приїздом Михайла, який “зтепенився”. В II редакції бракує, в порівнянні з третьою, епізодичної появи Бабица і I яви I дії третьої редакції, себто хору дівчат і хлопців. Франко в останній редакції поширив свій задум. Статичний монолог Анни I редакції в II редакції

¹ Підкреслення мос. – Г. Л.

змінює на такий самий статичний діалог Анна – Настя і щойно в III редакції починає дію масовою сценою, повною руху й життя, щоб відразу заповнити глядачів.

Але тип Анни вже у фрагменті I дії II редакції є зовсім відмінний. Коли і в II редакції ми стрічаємо таку саму журбу Анни Миколою, як в I і III ред., напр., “Та коби хоть щасливо заїхав, без припадку якого. Тепер вовки волочаться” або радісний вигук: “Ах, їде, їде. Ну, прецінь. Господи тобі слава” – то зараз же в I яві II ред. ми вже бачимо нехіть, а то й своєрідну ненависть Анни до Миколи.

НАСТЯ: Чоловіка маєте такого тихого, спокійного, сумирного, що лиш до рани его приложити.

АННА *коло печи, крізь зуби*: **Як мокру шмату.**

Важко подумати, щоб так охарактеризувала свого чоловіка Анна з I редакції, не находимо й натяку на це в III редакції. І психологічно зовсім правдиво. Сільська дівчина того часу, яку запродали в “жіночу неволю”, для якої слово “слюб” закон, – без важної причини не буде бунтуватися. А про цю найважливішу причину, про приїзд Гурмана, вона довідується щойно після своїх слів “як мокра шмата”, значить, нехіть Анни до чоловіка вже існує, поки вона стрінеться зі своїм колишнім любком. Знову ж коли в III ред. Настя каже: “Чоловіка маєш доброго, тихого, роботящого, що трохи не молиться до тебе” /I дія, I ява/, то Анна, зітхаючи, відповідає: “Та що з того”. Тут, замість нехоті, а то навіть і непевности, ми маємо тугу за правдивим щастям, правдивим коханням.

Чуттєвий тип тужить – розумовий бунтується. Бунтарський тип Анни II редакції доводить до макабричного просто фіналу присяги при трупі чи дуже сильного сценічно діалогу Анна – Микола, коли вона бере вину вбивства Михайла на себе. У третій редакції ви не знайдете різких моментів, таких, як ось сценка в останній дії II редакції:

ЖАНДАРМ: Постели мені, я хочу спочити.

АННА *стелить постіль – жандарм лягає*.

ЖАНДАРМ: Ну, а ти не ляжеш?

АННА: Чогось мені так млісно. Дрож мене проймає, а не знаю від чого.

ЖАНДАРМ: Ходи, лягай ось ту. Огрієшся.

Єдине спільне II ред. з III ред. це діалог /в II ред. неповний/ Жандарма й Миколи, де Жандарм кидає в очі Миколі, що, мовляв, “ти віхоть, а не господар” (те саме III ява, V дія III ред.), все інше цілком змінене. Анна вбивство жандарма Миколою (сокирою, коли той лежить в ліжку) бере на себе, бо вона “за пару місяців” приведе на світ дитину. А “така жінка сама себе не тямить [...] Він сам, Михайло, говорив мені... Мов прочував, що з ним станеться. Каже: якби-сь мене в такій хвили й зарізала, то нічого тобі не буде”.

Ось і причина цілковитої зміни закінчення “Украденого щастя”. Хоч в останній редакції Франко цієї теми зовсім не торкався, з винятком хіба діалогу Насті й жінок /III дія, III ява/, де Настя каже, що жандарм в Анни “два рази щотижня ніч ночує. Смерком приходиться, удосвіта відходить”, все ж натяк на дитину находимо в кінцевій репліці Миколи: “Анно, спокійся, **хіба ти не маєш для кого жити?**”¹ Жандарм, єдине кохання Анни, вбитий, Микола, по цілому трагічному романі Анни, хіба може бути формально її чоловіком, бо вони двоє у своєму житті вже ніколи нічого спільного не матимуть, ніхто їх ніколи не мучитиме, значить – “для кого має жити” Анна? Натяк зовсім виразний.

I сюжетна схема пісні “про шандаря”, яка так виразно відбилася в останній редакції “Украденого щастя”, залишила свій слід і в II редакції. Коли в пісні жінка питає:

“Любі мої егомостю, щось маю сказати:

¹ Підкреслення моє. – Г. Л.

Чи мож мене із шандарем разом поховати?”.

“Ой, молода молодице, не мож то зробити,

Уже шиндар тиждень гниє, ти будеш рік жити –

в II ред. маємо у сцені Анни при трупі Михайла такі слова: “Прощай, мій Михайлику. До звидання. Незадовго ми побачимось. Коли б тільки мені з тим розв’язатися, що під серцем ношу, а там ... усему кінець буде”.

Велика шкода, що в II редакції не маємо повної I дії. Годі нам порівняти, чи історія з клецами, запозичена, як уже знаємо, з “Рябини”, є так само трактована, як і в III редакції, бо основна інтрига в II ред. в’яжеться з убивством коршмаря на Купінню. Доказом на це є слова Миколи в II редакції: “Думав напоїти їх /коні/ на Копанню, та не мож було” – значить, зав’язка та сама, що в останній редакції. Вбивство коршмарів в оповіданнях Франка згадується не раз, та найбільш яскраво воно зазначене в оповіданні “Сам собі винен”, написаному 20.XI.1880 р. /“Добрий заробок”, Львів, 1902, стор. 25/: “У Людвіківці сталася новина. В одній коршмі коло Долини, що стояла відлюдно серед поля, вночі вирізано цілу орендарську родину... Впало підозріне на двох італіянців, що працювали в Людвіківці. Їх арештовано”.

Тип Миколи залишився порівняно в II і III редакції майже той самий. За моїм здогадом, Франко уже з самого початку передумування над п’есою мав цей тип готовим і докладно обрисованим. Можна здогадуватися, що Микола з фізіологічних причин був, за словами Анни, “мокрою шматою”, бо і в II і III редакції Настя і інші жінки причину розладдя в подружжі Миколи – Анни добачують у браку дітей.

Не було досі інтерпретатора “Украденого щастя”, який сказав би, що жандарм так само “обікрадений життєм”, як і Микола чи Анна. Всі погоджуються, всупереч словам цього жандарма, який каже до Миколи, що “ти до спілки з нелюдами /братами Анни/ вкрав мені те одиноке щастя” /V дія, III ява/, – що в цьому винен він, представник влади. В. Галицький у своїй статті “Три долі” /Театр, № 5, 1940, Київ, стор. 12/ пише таке: “В спектаклі театру Революції дотепною режисерською мізансценою підкреслювалось, що справа навіть не в особі самого Михайла Гурмана. У фіналі, після смерті Михайла, відчинялись двері і входив новий жандарм – це було дуже ефектно – як дві краплі води схожий на Гурмана: новий мучитель, новий гнобитель людей”.

Зовсім правильно треба розрізнити Михайла Гурмана від жандарма з великою літерою. Михайло Гурман, так само обікрадений життєм, як Анна чи Михайло; жандарм знову ж – це мучитель тодішнього ладу, це уособлення зловживання владою. Ясно, що таке відмежування може бути тільки теоретичне, але на це маємо в драмі численні приклади, коли Михайло Гурман при допомозі жандармських витівок закриває крадені хвилини свого щастя, і vice-versa, – вмираючи, жандарм Михайло дякує вбивникові Миколі: “Ти зробив мені прислугу” (V дія, III ява).

Зароджується питання, чому тип Анни з II редакції, тип сценічно прекрасний із сильними драматичними – хоч дехто міг би сказати: навіть просто макабричними – сценами, такими, як присяга при трупі чи страх признатися до недоконаного вчинку – не підходив Франкові? Чому Франко в останній редакції основно його переробив, цілком змінив і, замість сильної бунтарської жінки, свідомої своїх діл і вчинків, в якій любов сильніша за смерть – дав пасивний тип, який хоч і бунтувався спершу, то при кінці таки не видержав, голосячи “на кого ж ти мене покидаєш, Михайле?” /остання ява V дії/? Чому Франко тільки легким натяком обмежився про існування дитини кохання Анни й жандарма, при тому ще

¹ Підкреслення мос. – Г. Л.

раз підносячи шляхетність Миколи, який кінчить драму словами звернення до Анни: “Хіба ж ти не маєш для кого жити?”?

Маю вражіння, що два моменти грали тут головну роль. Перший момент – тип характеризується тим, **що** він робить, а не **як** він робить; про другий момент пише сам Франко при “Споминах із моїх гімназіяльних часів” /“Житте”, 4 випуск, Львів, 1912, стор. X/. Ці спогади, каже він, може, “послужать невеличким антидотум супроти привички деяких молодших наших письменників черпати теми до своїх творів із власної чистої або й зовсім нечистої фантазії, а **не з живої дійсності**”¹, яка все і скрізь одиноко може бути джерелом живої та плодючої поетичної творчості”.

Те, що зробила Анна /у другій редакції/, тобто, що вона взяла на себе вбивство Михайла, – правильне, але **як** вона це аргументувала – це неправильне. Так може аргументувати, такого викруту може вживати інтелігентна, якщо вже не дуже досвідчена, жінка, а не проста, звичайна сільська дівчина, яка не знає світа ні людей, і всі свої вчинки нормує тільки серцем. “І, – кажучи словами Франка, – цього рода Анна була б твором фантазії, а не твором живої дійсності”, і тому вона в “Украдене щастє” не ввійшла.

* * *

Тут подаємо рукописні матеріяли, що торкаються нашої теми. Всі вони знаходяться в Науковому товаристві ім. Шевченка.

І так, **перша редакція**, писана рукою поета, збереглася в оправленому нотатнику-зшитку, що має загальний заголовок “Матеріяли до історії селян в Галичині 1886” /Архів Франка, № 152/, де, побіч різноманітних записок, виписок, приповідок, матеріялів до монографії про Вишенського, про політичну поезію Шевченка, на стор. 23 находимо, за моїм здогадом, – перший план драми, – а може, й один з перших – “Украденого щастя”. Ось вона, ця перша редакція.

ДІЯ ПЕРША

Нутро селянської хати. В печі горить огонь. АННА порається коло варива. Надворі ніч, чути свист вітру і стукає снігу о шибки вікон. На столі є хліб і сіль, постіль чисто застелена.

АННА теребить картофлю.

Ну, та й дав же Бог вечір! Мороз аж око в’яне, а вітер такий, що не дай, Господи! Аж землю рве! Закурило снігами так, що дихнути не дає. Ледве від криниці з водою добігла. От бідний Микола! Як то єму в таку погоду з худобою з міста їхати! Ще й кожушина на нім дрантыва. Господи, та же то житем наложити можна! Відрекла би-м-ся того зарібку! /Надслухує/. Ой, ой, як виє, як реве толокою! Аж мороз по мні пішов. Так ніби звірі якісь виють, або, дух святий при хаті, – ніби як злі духи розгулялися! Коби лишень Микола швидко вертав! Час би вже йому дома бути! /Крає картофлю в миску/. Та що, бідному й страху нема, для него чи слота, чи погода – все одно. Треба заробляти, треба хліба старати. І я колись, як ще у батька жила, то боялась вночі, Господи, як боялась! Бувало сама за поріг не вийду, а як вітер засвище або загримить, то мало не гину зо страху. А тепер минулося! Як умер батенько – дай му там Боже легко душеньці – як зійшла я на руки старших братів, ой, то не до страху міні було! /утирає очи/. Як найгіршою служницею, так мною попихали. Я й корови пасти, і з кіньми на ніч іти, і до млина, і в ліс по дрова, – що вже вони зо мною не виробляли. А по п’яти літах такої муки випхнули з хати, віддали замуж за Миколу, що колись служив у нашого батька. “Іди, – кажуть, – дурна! У него прут поля і хата, ще

й заслужених грошей дещо, будеш господиня!” Що було міні, бідній, робити? Взяла та й пішла, бо добре знала, що жаден господарський син мене без поля не візьме, а поля – казали брати – ані одної п’яди за мною не дадуть. Ой, таточку, таточку! Як би ти встав з гробу і подивився на свою Ганусю, як її власні братчики скривдили, обдерли і випхнули з рідної вітцівщини! */Плаче – буря надворі змагаєся/* Ой, як там реве! Господи, що се, що Миколи ще нема! Невже з ним яке нещасте сталося! Не дурно то міні такий поганий сон снився! Десь ніби каламутна-каламутна вода, а я чую, що мушу брости тоту воду, а ту фаля так рве каміне з-під ніг, що втриматися годі. Пройшла я кусник, а далі як не шубовсну в якусь яму – тільки волосє сплило, і аж до самого серця холод мене проняв. Господи, відверни від нас все лихе та недобре! Дай нам хоч троха пожити! */Надслухує/*. Ні, нічого не розбереш за вітром та курявою, а ту вже в печи погасає, картопля задубіє, та й ні при чім буде молоко скип’ятити. Піти хиба на двір та послухати, чи не йде Микола? Але що я вчую! Радше піти до стайні та до корови подиви [тися].....

Це на одній сторінці. А на черговій сторінці читаємо вже про «Латинську поезію в Німеччині XV–XVII в.»

* * *

Та, крім цього вривка найдавнішої редакції, здається, з 1886 р., находимо в архіві Франка під ч. 350 початок і кінець драми у II редакції. Перша частина рукопису обіймає спис осіб, I і II яву (монолог Анни) I акту й початок III яви; друга частина – кінець III яви V акту і IV–VI яви тієї самої дії. Ось текст цих уривків за рукописом, писаним **чужою** рукою (письмо дуже читке, виразне).

УКРАДЕНЕ ЩАСТЄ

Драма з сільського життя

[Девіз грецькою мовою із Софокла, що в перекладі означає:
«Ти сліпий на очі, на вуха і на розум»].

ДІЄВІ ОСОБИ

Микола Задорожний, чоловік літ 45, невеликого росту, похилий, рухи повільні.

Анна, его жінка, молодиця, літ 25.

Михайло Гурман, жандарм, високий, здоровий мущина, літ 30.

Олекса Бабич, селянин, літ 40, сусіда Миколи.

Настя, его жінка, літ 35.

Війт, селянин, літ 50.

Шльома, арендар.

Селяни, селянки, парубки й дівчата, музики і т. ін.

Дієся около 1870 р. в підгірськiм селі Незваничах.

ДІЯ ПЕРША

Нутро сільської хати. Ніч. Надворі чути шум вітру, сніг б’є о вікна. В печі горить огонь, при нім два-три горшки. АННА пореєє коло печи, готовлячи вечерю. НАСТЯ сидить на лаві насупроти печи й пряде.

ЯВА I

АННА і НАСТЯ

НАСТЯ. Не гнівiть, кумо, Бога. Вже хто як хто, а ви не маєте чоґо на свою долю нарікати. Чоловіка маєте такого тихого, спокійного, сумирного, що лиш до рани его приложити.

АННА (*коло печі, крізь зуби*). Як мокру шмату.

НАСТЯ. А що вже роботящий! От нині яка шаруга, яка куревільниця, а не всидів дома, поїхав до міста з дровами на жупу.

АННА. Ну, та й ваш же також поїхав.

НАСТЯ. Ой, кумо. Поїхав то він, поїхав, але аж як его біда притисла. Адже як узяв на Різдвяні свята горівки, як той казав, на бороду, то від того часу жид із хати не вилазив: віддай та й віддай. То вже мусів поїхати, щоб того паршивого довгу спекатися. А у вас що! Двоє вас, жисте собі, як у Бога за пазухою, потребуєте немного, господарюєте добре, та й, Богу дякувати, є й на чім та й при чім – чого ж вам більше треба?

АННА. Та хіба я що говорю чи жалуюсь?

НАСТЯ (*хитає головою*). Ой, кумонько. Не раз якби чоловік виразно сказав, пожалувався: “Отсе міні зле, ось то міні недогода”, – то, може, би й ліпше було. А ти, кумо, не в гнів тобі кажучи, гірше робиш.

АННА (*з горшком у руці стає перед нею*). Що ж я таке роблю?

НАСТЯ. Чого сумна ходиш? Чого мовчиш, зуби сціпляєш, мов слова свого жалуєш або немов у тебе щось болить всередині, а ти не хочеш нікому сказати?

АННА. Така моя натура.

НАСТЯ. Не говори сего, кумо. Питала я молодниць із твого села, що посестрували з тобою. Ні, кажуть, вона у нас негорда була.

АННА. Хіба я тепер горда?

НАСТЯ. Я сего не кажу, кумонько, хоч признатися тобі поправді, я зразу так думала. Та воно би й не диво, адже ти богацька донька.

АННА. Е, минулося богацтво! Нема що й згадувати!

НАСТЯ. Ну, та говорю тобі, що твої посестри, з вашого села, не могли ся міні наповісти за тебе: “Вона в батька як квіточка цвила, весела була, співуча, людяна, все село нею любовалося. Бувало, й старі люди на неї задивляються, пісень єї заслухуються. А що розумна, пам’ятлива! А що роботяща! Жартувати не любить, а проте так і б’є – кажуть – від неї якась веселість та свіжість, так як уліті від лісової криниці пахучий холодок”.

АННА. Ну, то ви на якусь язикату натрапили, що вам мене так розмалювала.

НАСТЯ. Ні, кумо, ти не сердься. Не одна так о тобі говорила. Всі тебе добрим словом згадували. Ще й тепер, кілька разів котра мене здибле на торзі в місті, то все питаються: “А що там наша Аннуса?” Все ти у них “наша Аннуса”.

АННА (*украдкою втирає сльози*). Ну, ну, досить того, кумо! Слухайте, яке там надворі заводиться. Реве та й реве, мете снігом. Чим далі, тим дужче.

НАСТЯ. Коби хоч наші швидко з міста вибралися! Вже би незадовго повинні над’їхати. Ну, та я не кваплюся, у мене там баба та й Оришка зроблять, що треба. Але най уже тобі, кумо, договорю те, що мала-м казати...

АННА (*всміхаєсь*). О, то, видно, не так собі, з доброго дива, на таку розмову зійшли.

НАСТЯ. Та що буду перед тобою таїтися, кумочко. Гріх правду ховати. Твій чоловік оногди мене радився. Сам, каже, не знаю, що з моєю Анною робиться. Третій рік уже жиємо з собою... І здаєся, я єї не силував, щоби за мене йшла, і, ховай Боже, не можу на неї пожалуватися, щоб або словом мене оскорбила, або в чім не послухала, або до роботи нетитірна була. Ні, то вже, що правда. А прото, каже, чую, що у нас нема щастя в хаті. Все якось немов пустою чути. І Анна сумна така ходить, говорить хіба тоді, як єї про що спитаєш, не то щоб якось так приязно та тепло, як другі жінки до чоловіків. А усе і робить, і говорить, мов би панщину несла.

АННА. Так що ж він, ліку у вас просив чи що?

НАСТЯ. Хрестися, кумо! Та які у мене ліки! Хіба я які ліки знаю! Та й він не за ліком до мене, а так... Ти, каже, кумо, у нас що день добрий день, найблизша сусіда, з Анною розмовляєш. Приговори їй до серця, розпитай, що їй хвибує, в чім їй у мене недогода. Я ж її, каже, люблю, як свою душу. Все для неї зроблю, нічого не пожалую, щоб лиш вона була щаслива! Бігме, кумо, що тими самими словами сказав. Я аж здивувалась: такий чоловік, уже в літах, а аж му сльози в очох стали при тім слові.

АННА. Ну, а що ж ви єму на се сказали?

НАСТЯ. Та що я могла єму на се сказати? Я єму попросту сказала: Ти, куме Миколо, сам винен. Три роки з жінкою живеш, а дітей не маєте. Що молодій жінці за жите без дітей? От і сумує! От і пустокою хата несе. А коли хочеш, то я й поговорю з нею.

АННА. І ви, кумо, гадаєте, що якби у мене були діти, то я була би щасливійша?

НАСТЯ. Не то гадаю, а напевно се знаю. А у мене з моїм хіба не так само було? Ми також два роки дітей не мали, то, знаєш, мало не дійшло до того, щоби ми одно одного не зненавиділи. Так бувало, що хоч би на очи не бачити Олекси. І робиш, і ходиш, і крутишся, і говориш, а все якось ані з душі, ані в душу не йде. А як уродився Стефанко, то, дав Бог, немов рукою відняло. І труду з ним, і нагривешся не раз, намучишся, а все-таки в душі якось спокійно, весело. Їй-Богу, кумо, що так.

АННА. Та я не перечу, що у вас, може, так було. Всяко на світу буває. *(Надслухує)*. Але слухайте, мабуть, їдуть наші!

НАСТЯ *(послухавши)*. Ні, не чути нічого.

АННА. А міні причулося, що десь нашійники дзеленькотять.

НАСТЯ. Ні, небого, нема їх іще. Та де їм, позалазять один з другим на Копаню до коршми, файки запікають та й гуторять, а бідна худоба мерзне надворі. Але ти міні, кумо, ось що скажи. Чи то правда, що ти з якимось парубком дуже любилася, заким пішла за Миколу?

АННА *(стрепенулась, мов перелякана)*. Я? А се хто вам наговорив?

НАСТЯ *(всміхаєсь)*. Та такі були, що говорили.

АННА. Плюйте їм у очи! Куди міні було до любовців! Адже знаєте, яке у нас в домі було. Як батько помер, лишилася я з двома братами. Брати були від першої батькової жінки, а я від другої. Вони мене ненавиділи, як мачушину дитину. Не то що за сестру мене мали, а дивилися на мене, як на ворога. Ой, кумо, тяжка була моя молодість! І згадувати про неї не хочу. Ще поки жив батько, то яко-тако було. Полають брати мене поганими словами, штуркне сей або той крадькома, я до батька. Вони хоч дорослі вже хлопці, а батька боялися. Батько в нас твердий чоловік був, тяжкої руки, а мене дуже любив. Брати боялися, щоби на мене всего маєтку не записав, а їх щоби не схотів набік відвінувати. Воно може б так і сталося, якби батько не вмер був нагле. А як умер, тоді вже брати на мене.

НАСТЯ. Ой, чула я, кумонько, чула про твою біду. Але то з тим парубком, то, кажуть, іще за батькового живота було. Та ти, небого, не маєш що з тим таїтися. Що було, те минуло.

АННА *висипає з горшка картофлю і починає теревити на припічку*. Ет, покиньмо ми, кумо, тоту розмову. Вам з того ніщо не прийде, що в мене було, а міні, може, не годиться о тім говорити.

НАСТЯ. А най Господь боронить! Чому би мало не годиться? Адже ж межі вами нічого злого не було.

АННА. Та вже там було чи не було, то моя річ!

НАСТЯ. Ну, кумо, та й твердого ж ти серця! А я прецінь нічого злого тобі не хочу. А від людей ти, небого, не сховаєшся. Люде бачуть, що бачуть, і знають не одно. Ти думаєш, я не знаю, як називався той парубок, що ти з ним любилася *(Анна зриваєся і глядить на неї з переляком)*. Не бійся, кумо! Чого маєш боятися?

АННА (*хапаєсь за груди*). Ой, лячно міні чогось. Боюсь, щоб яке нещастє не сталося. Слушайте!

НАСТЯ (*слухає, глядить до вікна*). Дух святий з тобою! Нічого не чути, тільки вихор реве та сніг о стіни б’єся.

АННА. Ні, ні, ні. Там ще якісь голоси, далекі, страшні. Крики якісь, зойки. Мов хтось у снігу застряг та кричить ратунку.

НАСТЯ. Але нічого не чути, кумо, успокійся! (*Анна сідає на припічку і знов берєся до бульби*). А знаєш, що я тобі хотіла сказати? (*Анна переляканими очима глядить на неї*). Та не дивись-бо на мене такими страшними очима, Анно. Що се з тобою? Ти мов сама не своя стала.

АННА (*схилює очи*). Чую, що якась біда буде. Ну, та говоріть, говоріть!

НАСТЯ. Знаєш, я оногди на ярмарку чула, що він у наші сторони прибув.

АННА. Що за він? Який він?

НАСТЯ. Та той, твій... давний, знаєш, Михайло Гурман.

АННА. Господи!

НАСТЯ. Та ти знаєш, він у шандарах служить.

АННА. Брешете! Він не жиє. Він давно вмер. Єго в Боснії вбили.

НАСТЯ. Не слухай, небого! Він жиє. Се тобі так навмисно сказали, щоб ти за Миколу замуж ішла. А він жиє. І швидко по твоїм весілю прийшов додому. А як довідався, що ти замуж пішла, то хотів твого старшого брата забити. З колом на него по ночах засідався. А відтак почав пити. А потому спродав хату, ґрунт, усе і пішов у шандарі. Отже, два роки, кажуть, служив десь на Поділю, а тепер єго сюди перенесли, до Розгадова.

АННА (*тихим голосом*). То не правда, то не може бути! Він умер, умер, умер.

НАСТЯ. Бідна ти, небого. Аж тепер я виджу, що тобі хибує. Ти тамтого любиш і доси забути не можеш (*Встає і збираєся йти*). Ну, бувай здорова. Іду вже додому, чую, що мій чоловік їде. Сива кобила рже.

АННА (*біжить до вікна*). Та чень і мій з ним! (*Одягає кожух, бере хустку на голову*). Піду з вами, подивлюся.

НАСТЯ. Ну, добраніч тобі! Та дякую за гостину.

АННА. Замало. Ночуйте здорові! (*Обі виходять, хвилю на сцені пусто*).

ЯВА II

АННА (*входить сама, обтріпуєся від снігу*). Бабич приїхав, а мого нема. Десь, каже, ще в місті лишився. Що се значиться? Чому єму в місті лишатися? І як єму тепер самому в таку шаругу їхати! Господи! І чого се на мене такі страхи нападають? Щось мов кліщами за серце тисне, мов гадина єго ссе. Господи, духу святий (*шепче, роздягаєся з кожуха і знов сідає до бараболь. Мовчанка*)! Так Михайло живий. Ну, що ж, нехай буде! Що міні тепер до него, що єму до мене. Для мене він умер, давно вмер (*Встає, витягає з печи молоко, пробує єго ложкою і знов засуває*). Та коби хоть щасливо заїхав, без припадку якого! Тепер вовки волочаться. Чути було, як виють під лісом. А Михайло в наших сторонах. Певно, перенесли єго сюда без єго волі, бо що ж би єго сюди тягло? Чень Бог дасть, що й не побачу єго ніколи. Бо й пощо нам бачитися, коли ми вмерли одно для одного (*Біжить до вікна, слухає, радісно*). Ах, їде, їде! Ну, прецінь! Господи Тобі слава! (*Одягаєся знов в кожух, бере хустку і зав’язує голову*). Треба йти, коні випрягти, бо він, певно, перемерз (*Виходить*).

ЯВА III

(За сценою чути брязки нашійників. По хвили входить Микола, весь присипаний

снігом, в гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батоном. Він стає насеред хати, виймає батіг з-за ременя і починає обтріпувати сніг, стукаючи при тім о землю чобітьми. Відтак, охаючи, починає роздягатися).

МИКОЛА. Ось тобі й заробок! Ось тобі жий та будь! Ой, Господи, і як се я душі не згубив по дорозі, то й сам уже не знаю! Ох, та й утепенився ж я! Та й промерз до самої кости. *(Відсуває вікно і кричить)* Анно! А коням треба пити дати! Думав напоїти їх на Копаню, та не мож було!

АННА *(за сценою)*. Добре, добре. Я вже й воду зладила.

МИКОЛА *(засовує вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці)*. Н-ну, заробок, нема що казати! За вісім шісток головою наложи – оплатиться! Цілісінький день роботи, двигай, волочися, худобу муч, мерзни й мокни, як остатна собака, і за все те вісім шісток. А прийдеся платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І тото би зажерли. Як дають чоловікови той кровавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле. А бодай вас уже раз людська праця розсадила та розперла, щоби-сте лиш очі повивалювали, нелюди погані! *(Сідає кінець стола й починає стягати чоботи)*. Ага, почекай! Чоботи замерзли, як кість, ані руш стягнути. А ніг уже давно не чую. Коби лиш не відморозив, а то якраз найліпша пора окалічити. *(Чухаєся в потилицю)*. От іще бідонька моя. *(Кричить)* Жінко, гей, жінко! Анно! Де ти там?

На цьому кінчиться перша частина рукопису.

Друга частина має це саме письмо. Чорнило свіжіше. І один, і другий рукопис писаний на обох сторінках картки.

[ДІЯ П'ЯТА]

[ЯВА ТРЕТЯ]

[МИКОЛА...] в моїй хаті розказувати? Чи ти не знаєш, що я ту господар?

ЖАНДАРМ. Віхоть, а не господар!

МИКОЛА. Хто віхоть? Я віхоть? Отже я зараз покажу тобі, що я не віхоть! Марш мені з хати! *(Хапає его за плече)*.

ЖАНДАРМ *(відтручує его)*. Іди спати, Миколо! Ти трохи п'яний.

МИКОЛА. П'яний чи не п'яний, не твоє діло. Але ти міні геть з хати! Марш! *(Хапає карабін і гримає ним о запічок)*.

ЖАНДАРМ *(хапає також карабін)*. Пусти, бо попсуєш! То цісарське, дурню! *(вириває ему карабін)*.

МИКОЛА *(хапає чакю і розриває на шматки)* Все мені одно! На, маєш цісарське.

ЖАНДАРМ. Чи ти одурів, чи зовсім з глузду спився, п'яного? Іди, проспися! *(витручує его за двері й замикає)*.

ЯВА IV

Ті ж без МИКОЛИ.

МИКОЛА *(в сінях)*. Гвалту – люди, ратуйте! *(Гримає чобітьми о двері)*.

АННА *(до жандарма)*. Любий, утікай вікном! Він тепер розгнівався, то щоби що злого не зробив!

ЖАНДАРМ *(кричить)*. Дурень! П'яниця! Думає, що я его боюся! Не бійся, покричить та засне де-не-будь в соломі.

АННА. Ей, Михайле, не впевнюйся ти так! Утікай, я вже его якось уцитькаю.

ЖАНДАРМ. Що, я мав би втікати перед такою черепахою! Тьфу! Ані міні в думці! На

збитки ему роздягаюся і лягаю спати. Най собі рипить! (*Знімає кітлю*).

АННА (*надслухуючи*). Перестав уже. Пішов кудись.

ЖАНДАРМ (*смієсь*). А що, хіба я не казав. Зарися десь у солону та й засне. Постели міні, я хочу спочити.

АННА (*стелить постіль – жандарм лягає*).

ЖАНДАРМ. Ну, а ти не ляжеш?

АННА. Чогось міні так млісно. Дрож мене проймає, а не знаю від чого.

ЖАНДАРМ. Ходи, лягай ось ту. Огрієшся!

АННА. Слухай! Він іде!

ЯВА V

Ті ж і МИКОЛА.

МИКОЛА (*ударом сокири виломлює двері*). Га, ось тобі! (*кидаєся на жандарма і б'є его сокирою в голову*). На, маєш! Маєш! Маєш!

АННА. Господи! Що се? (*відтручує Миколу так, що той упав на ослін, а сама кидаєся до жанжарма*). Михайле! Серце моє! Що з тобою? Господи! Кров, кров! Голова розтята! Михайле, озовися! Скажи хоч словечко!

МИКОЛА (*схапується з ослона й заламує руки*). Господи, що я зробив! Що я зробив? Невже неживий? Невже я вбив его?

АННА (*встає*). Нелюде! Бездушнику! На, подивися тепер на него! Полюбуйся ним!

МИКОЛА (*зирнув і відвертаєсь, хапаючись за голову*). Ох, млісно міні. Кров! Мозок! Очи з лоба вибиті! Господи, що я зробив!

АННА (*піднімає сокиру й подає ему*). На!

МИКОЛА (*зачудовано*). А се пощо?

АННА. Кінчи, що зачав! Ще мені таке зроби!

МИКОЛА. Тобі? Господи, що се з тобою?

АННА. Ну, хіба ж я не варта? Хіба я не так само винна, як він? З ним разом грішила, нехай же разом і покутую. Ну, на!

МИКОЛА (*відступає взад*). Анно! Чи ти при розумі? Я би тебе мав...

АННА. Але я прошу тебе! (*Падає перед ним на коліна*). Миколо, будь моїм батьком рідним! На тобі отсю сокиру! Один удар, однісінський. Ось ту, в тім'я – і міні досить. Ну, чого ж стоїш? Чого вагуєшся? Хіба ж то не я всьому злому причина?

МИКОЛА. Ні, ні се він усе му винен.

АННА. Я винна! Миколо, я винна! Я тобі дане давала, отруїти тебе хотіла! Я его до всего намовляла. Ти не знаєш.

МИКОЛА. Не вірю! Не вірю! Брешеш ти. Та хоч би се й правда була, то я... Господи, що я зробив! Людська кров у мене на руках, на душі! Тепер я кримінальник! Заслужив на кримінал, на шибеницю. Ой, головонько моя нещасна, що міні тепер почати? (*Бігає по хаті, заломлюючи руки*).

АННА (*встає спокійна і рішуча*). Слухай, Миколо, я тобі щось пораджу.

МИКОЛА. Що?

АННА. Щось таке, що все добре буде.

МИКОЛА. Все... добре... буде... Як то добре буде? Як все?

АННА. Ну, побачиш. Тільки знаєш що? Присягни мені, що послухаш мене, зробиш те, що я тобі скажу!

МИКОЛА. Присягнути? Ба, та нащо?

АННА. Ну, що тобі шкодить? Адже тобі все одно пропадати.

МИКОЛА. Ой, Господи. На шибеницю!..

АННА. Страшно, га? А видиш! А як удасться те, що я тобі пораджу, то ти будеш вільний.

МИКОЛА. Вільний? А то яким способом?

АННА. Побачиш! Але насамперед присягни, що так зробиш, як я тобі скажу. Ходи сюди, ось ту над сим трупом присягни! (*Тягне его до трупа*).

МИКОЛА (*опираєся*). Ой, змилуйся! Не муч мене! Не можу я дивитися на него!

АННА. Присягни! Присягни! На, цілуй хрест і говори за мною!

МИКОЛА. (*Складає пальці на хрест і цілує*). Ну...

АННА (*проводить ему*). Я, Микола, присягаю Богу святому, що буду робив те, що мені Анна скаже. Так міні Боже допоможи!

МИКОЛА (*говорить за нею*). Так міні Боже допоможи!

АННА (*пускає его, Микола паде в знесиллі на ослін*). Ну, тепер я спокійна. Слухай же, Миколо, що я тобі скажу. Я візьму се вбійство на себе.

МИКОЛА (*зриваєся*). Ти? На себе? Ні, ніколи я на се не пристану!

АННА. Але ти присяг.

МИКОЛА. Ніколи! Ніколи! Говори про що інше – се не може бути.

АННА. Але вислухай мене до кінця, Миколо. Вислухай, що я скажу. Признаєшся ти, що вбив шандаря, то знаєш, що тобі за се буде?

МИКОЛА. Ну, що ж, повісять та й годі.

АННА. Або повісять, або будуть весь вік мучити в криміналі.

МИКОЛА. Господи!

АННА. А мені нічого не буде! Чуєш? Мені нічого не буде! Потримають пару місяців та й пустять.

МИКОЛА. А ти як се знаєш?

АННА. Бо знаю. Слухай, Миколо. Я в тяжи. Міні за пару місяців бути матір'ю (*Микола витріщує очи*). А ти знаєш, що жінки в тяжи дістають різні прибаганки. Не раз так буває, що така жінка сама себе не тямить. От, я тим буду толкуватися. Скажу: сама не знаю, що міні такого сталося. Сама не знаю, коли й як я его вбила. А за таке вони не можуть мене дуже карати. Розумієш?

МИКОЛА. Невже се може бути?

АННА. Так і є. Се він сам, Михайло, говорив міні нині. Мов прочував, що з ним станеся. Каже: якби-сь мене в такій хвили й зарізала, то нічого тобі не буде.

МИКОЛА. Господи, так я мав би бути вільний? Та ні, ні, не хочу я того! Що завинив, те й спокутую! Най буде, що буде!

АННА. Миколо, ти присяг! А при тім слухай ще одну річ. Ходи сюди! (*Тягне его за руку до трупа*).

МИКОЛА. Знов? Жінко, бійся Бога, не муч мене!

АННА. Ні, мусиш! Дивися на него. Дивися. Правда, перед хвилию він був іще живий? Ти позбавив его жита. Тепер як і ти вмреш через него, то що з того за користь буде? Ні, Миколо, ти повинен жити. Знаєш чому? За пару місяців прийде на світ дитина, его дитина. Ти вбив її батька, ти мусиш сам стати їй вітцем, виховати її, вивести в люди. Я сего не потрафлю зробити, але ти мусиш! Розумієш?

МИКОЛА. Жінко, чи чорт, чи ангел говорить твоїми устами?..

АННА. Пристаєш? Та що й питати, ти мусиш! Ти присяг! Так слухай же. Біжи тепер надвір і кричи гвалту, скликай людей. А потому мовчи, не кажи нічого, я сама буду говорити.

МИКОЛА. Анно, бійся ти Бога небесного, що се ти зо мною робиш?

АННА (*впадає в лютість, хапає его за плечі й витручує за двері*). Тумане! Іди і кричи гвалту, щоб люде збіглися. Розумієш? А потому мовчи, як стовп! (*Микола виходить*).

ЯВА VI

АННА і труп жандарма.

АННА (*припадає до трупа, горячо цілує его руки і лице*). Прощай, мій Михайлику! До звидання! Незадовго ми побачимось. Коли б тільки мені з тим розв’язатися, що під серцем ношу, а там... усему кінець буде. Не діждуть вони мене судити! А вже правду я потрафлю запутати так, що вони й до суду віку до неї не доберуться (*За сценою чути крик Миколи: ввалту! Люди, ратуйте! Шандар!*). Прощай, мій соколе. (*Кидає сокиру насеред хати, а сама залазить під стіл*).

ЯВА VII

АННА схована; вбігають БАБИЧ, НАСТЯ, ВІЙТ, селяни й селянки, за ними МИКОЛА.

БАБИЧ. Просто здурів чоловік зо страху, кричить: шандар та й шандар, а що з ним таке сталося (*побачив трупа*). Ой, Господи!

НАСТЯ. Неживий!

ВІЙТ. Що? Забитий? На тобі, масш! Мало було доси клопоту в селі!

БАБИЧ (*піднімає сокиру*). Ось сокира закревавлена.

ВІЙТ (*тривожно*). Положіть! Положіть на те саме місце, де лежала. Нічого не рушайте, поки суд не з’їде (*До Миколи*) А де ж жінка?

МИКОЛА (*мов остовпілий, глядить по хаті*). Нема єї?

ВІЙТ. То вона в хаті була?

НАСТЯ (*заглядаючи всюди, побачила Анну під столом, до вїйта шепотом*). Пане начальнику – онде хтось! (*показує*).

ВІЙТ (*зазирає*). Анно, а ти що там робиш? Ну, вилізай! Прецінь перед нами не сховаєшся (*Анна вилізає*). Ну, що се таке сталося?

АННА (*рівнодушно глядить по людях*). Те, що мало статися, те й сталося. Самі бачите.

ВІЙТ. І хто се зробив?

АННА (*помішано*). Та... то... не я...

ВІЙТ. А хто такий? Хто?

АННА (*тихо*). Микола (*Микола стрепенувся*).

ВІЙТ. Микола? А чого ж ти ховаєшся?

АННА. Я... та... я...

ВІЙТ. Е, та бо ти, небого, закровавлена. Покажи руки! (*Анна ховає руки, вїйт хапає її за руки*). О, о, о! Кров на тобі всюди. Що се значить?

АННА. Та то тільки... та я...

ВІЙТ. Микола! Признавайся! Правду вона каже? Хто з вас убив шандаря? (*Микола стоїть мов остовпілий і глядить на Анну*).

АННА (*рїшуче*). Ну, годі тої муки! Виджу, що все пропало. Я вбила шандаря.

ВІЙТ. Ти?

АННА (*оживлюєсь*). Ну, та же певно, що не жаден з вас. Ви лише вмієте при келїшку роздебендувати та ахати: ганьба, встид у цілій громаді, публіка, образа божа! Не бійтеся, я знаю, ви мене хотіли до своєї ради позивати, що вам село поганю. А він як тільки показався, то всі перед ним такі маленькі, такі чемненькі. О, ви смілі, коли з бабою справа, але як з правдивим чоловіком, то вас нема дома. Так ось же вам! Маєте тепер віз і перевіз! Позбудетесь і ганьби, і публіки, і страху!

ВІЙТ. Але ж ти з ним любилася! Як же се? Що таке між вами зайшло?

АННА. Любилася, любилася! Ви лиш то одно знаєте, що на очі бачили. Певно, що любилася, бо він варт був того. Не вам пара, таким флейтухам. І нічого межі нами не

зайшло, так мало бути, та й так сталося.

ВІЙТ. І ти, жінко, мала сумліне на него руку підносити?

АННА. А чому би не мала мати? Чи ви думаєте, що така дуже солодка була его любов? Що я так по добрій охоті за ним бігала? Що у мене нема ані чутя, ані встиду, ані сумління? О, так, я знаю, як ви мене судили! Ну та най вам Пан Біг того не пам'ятає! А що я намучилася, наплакалася, як я свої руки гризла, головою о стіну билася і просила его, щоби не втопував мене в болото, не видавав на ганьбу та на поруганіє – сего ніхто з вас не бачив, навіть от найблизша сусідка (*показує на Настю*), що все бачить і все чує, що де в кого в коморі за дверми робися! Ой, намучився він мене, знівечив моє жите, затроїв вік мойому чоловікови – і сего вам мало? Не було за що ему відплатити?

ВІЙТ. Ну, жіноцька натура. Чорта з'їсть, хто її зрозуміє. Тут нібито любить, а тут же й сокиру на него піднімає.

МИКОЛА (*що за той час стояв блідий і тремтів, мов у лихорадці*). Пане вийте! Не слухайте її! Вона бреше!

ВІЙТ. Як то? Бреше?

МИКОЛА. Все до словечка, все неправда.

АННА. Миколо!

МИКОЛА. Так, так. Се я вбив шандаря!

ВІЙТ. Ти? А се що за комедія? Інші люди відпираються, а він сам признаєся.

АННА. Дурень! Мене ратувати захотів, та власну дурну голову наставляє. Іди, іди, не роби з себе сміху.

МИКОЛА. Не вірте їй, люди! Вона вас дурить. Я вбив шандара.

АННА. Ти п'яний, Миколо! Пам'ятай, ти присяг міні... не пити більше, а тепер що робиш?

МИКОЛА. Присяг... Але я...

АННА. Мовчи, ані слова більше! На що то придасться, здорову голову під євангеліє класти! Я завинила, я й відповім.

НАСТЯ (*до Миколи*). Куме! І чи не встид тобі? Чи варта вона того, щоби ти за неї свою голову наставляв? Дякуй Богу, що так сталося! Адже ж вона перед хвилиною сама тебе хотіла в біду впхати, а ти тепер...

ВІЙТ. Ну, Миколо, се ти вже справді по-дурному робиш. Адже всі ми бачимо: вона закровавлена, вона ховалася перед нами, зразу відпиралася, на тебе вказувала, потому сама призналася, то чого ж ти лізеш? А як ти хочеш лишень запутати справу, то пам'ятай собі, небоже: їй не допоможеш, а сам можеш ускочити в велику кару.

МИКОЛА (*звіщує голову*). Господи! Ратуй мене, щоб я не одурів. Господи!

ВІЙТ. Ну, молодице, треба тобі з нами йти. В хаті не рушайте, най усе так останеся, як було. Хату замкнемо і варту приставимо, поки суд не з'їде. Ти, Миколо, також із села нікуди не рушайся. Може, треба що буде свідчити.

МИКОЛА (*в отупінню*). Та... я нічого не видів.

АННА. Ходім, ходім. (*Проходячи повз Миколи, хапає его за руку і цідує*). Миколо! Любий мій! Прощай! І не забувай... своєї присяги!

Заслона спадає.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2005

Прийнята до друку 06.03.2006